

Б. М. Одайник, здобувач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПАМ'ЯТНИКІВ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВА

Статтю присвячено дослідженням історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства про відповідальність за знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини. Визначені основні етапи еволюції цього складу злочину.

Ключові слова: історія кримінального права України, знищення, руйнування або пошкодження пам'яток — об'єктів культурної спадщини.

Першим кроком у законодавчому оформленні та закріplенні кримінально-правових норм, пов'язаних з охороною пам'яток культурної спадщини, було прийняття Уложення про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року [1].

Глава IV розділу “Злочини проти віри” містила норму про святотатство. Її безпосередньою метою було забезпечення недоторканості церкви і її майна, але опосередковано вона впливала на охорону культурного надбання. Суспільна небезпека святотатства укладалася насамперед у порушенні релігійних канонів і в заподіянні шкоди церкві. Тому включення в Уложення складу святотатства можна умовно вважати спеціальною мірою кримінально-правової охорони культурних цінностей.

Незважаючи на те, що структура та формулювання норм Уложення про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року були досить тяжковажними та недосконалими, цей нормативно-правовий документ підняв кримінальний закон Російської імперії на принципово новий рівень, завдяки якому деякі положення даного акту існують і у сучасному кримінальному законодавстві, у тому числі і Кримінальному кодексі України.

Певні спроби усунути противіччя і повторення, що мали місце в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 15 серпня 1845 року, були здійснені в Кримінальному уложенні 22 березня 1903 року [2].

Уложення 1903 року скасувало святотатство як самостійний склад злочину, зберігши його тільки як кваліфікучу ознаку посягань проти власності. Наприклад, ст. 588 передбачала окремо частиною злодійство в церкві, ст. 589 — розбій у церкві тощо [3, 219].

В 1905–1906 роках був розроблений проект Положення “Про охорону стародавностей”, що містив у тому числі і кримінально-правові заборони. В цьому проекті вперше з'явилося достатньо чітке визначення понять стародавностей (пам'ятників історії і культури). Відповідно до даного законопроекту було визначено, “що після закінчення 150-літнього періоду існування, кожний пам'ятник стає пам'ятником стародавності, що підлягає охороні”. У їхнє число включалися “всі пам'ятники зодчества, ліплення, живопису і іншого мистецтва, значні за своєю стародавністю, художньою вартістю, археологічним чи історичним значенням, а так само акти, рукописи і первісні стародавності” [4, 3].

Кримінально-правові заборони в Положенні “Про охорону стародавностей” були представлені декількома статтями. Одним зі складів було навмисне ушко-

дження стародавностей і письмових документів і справ, за що передбачалося покарання у виді тримання у в'язниці строком від двох до чотирьох місяців або арешт на строк не більше трьох тижнів. В статті виділялася кваліфікуюча ознака, що припускає посилення покарання у випадку знищення предмета стародавності чи писемної пам'ятки або пошкодження його настільки, що він не міг бути відновлений у первісному вигляді. Як покарання за вчинення такого діяння передбачалося тримання у в'язниці строком від восьми місяців до одного року і чотирьох місяців і, крім того, грошове стягнення в розмірі вартості знищеної або пошкодженого предмета.

Законопроектом визнавалося злочинним вивезення за кордон стародавностей і писемних пам'яток без дотримання умови, встановленої правовим актом. Такою умовою був обов'язок власника колекції стародавностей або окремого предмета звернутися із клопотанням про дозвіл іхнього вивезення за кордон через Окружний Археологічний Комітет у Центральний Комітет. Відповідно до санкції даної норми, винний, якщо він встигав до постанови судового вироку повернути в Росію в непошкодженному вигляді вивезені стародавності, підлягав грошовому стягненню в розмірі не більше 300 рублів. Якщо ж злочинець не повертає до постанови судового вироку вивезені стародавності, передбачалося більш суворо покарання у виді тримання у в'язниці строком від двох до чотирьох місяців з накладенням грошового стягнення в розмірі подвійної вартості вивезених за кордон цінностей.

Також злочинним визнавалося “взяття без дотримання встановлених правил предметів і писемних пам'яток, що належать до зібрань музеїв, ризниць, архівів, сховищ і бібліотек всіх урядових і громадських установ”. Під “взяттям” малося на увазі відчуження, обмін або інше вилучення зазначених предметів всупереч вимогам правил, встановлених тим же актом і наказами відповідних чиновників. За вчинення даного злочину було передбачено тримання у в'язниці строком від двох до восьми місяців, якщо в його діянні не вбачалося ознак більш тяжкого злочину.

Інша норма була спрямована на охорону археологічної спадщини країни. Так, кримінально карним було проведення археологічних розкопок всупереч встановленим правилам, а так само шукання скарбів. Недотриманням правил визнавалося порушення винним обов'язкового порядку одержання особливого дозволу на кожне проведення розкопок у Центрального або Окружного комітету, або в Імператорській археологічній комісії. Покаранням передбачався арешт на строк не більше трьох тижнів. Утаювання випадково знайдених або здобутих у надрах землі стародавностей передбачало покарання у виді тюремного ув'язнення на строк від чотирьох до восьми місяців. Усі випадково відкриті в надрах землі стародавності в обов'язковому порядку повинні були через місцеві органи влади відправлятися на експертизу в Імператорську Археологічну Комісію [5, 361].

Отже, проект Положення “Про охорону стародавностей” явився першим комплексним нормативно-правовим актом, спрямованим на захист пам'ятників історії і культури, що містив заборони кримінально-правового характеру.

Більшість складів, що містилися в Положенні, через століття не втратили свого правового значення, і знайшли певне відображення у сучасному Кримінальному кодексі України. Так, наприклад, проведення незаконних археологічних пошуко-вих робіт при наявності ознак знищення або пошкодження археологічної пам'ятки кваліфікується за ч. 3 ст. 298 КК України.

Після падіння Російської імперії Україна спробувала повернути самостійність, яка була дуже короткосильною, тому перша Українська Народна Республіка (17 березня 1917 р. — 29 квітня 1918 р.) не змогла, не встигла видати жодного закону, видавши лише чотири політичних Універсали (останній 22 січня 1918 р.) [6, 52].

Завдяки цьому в радянський період історія кримінального права України знову тісно пов'язана з російським кримінальним законом, але вже радянського періоду.

23 серпня 1922 року було прийнято перший Кримінальний кодекс УРСР, який, по суті, копіював відповідний Кримінальний кодекс РСФРР 1922 року. Постано-

вою Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету від 23 серпня 1922 року від цієї дати Кодекс було введено у дію на території всієї Української Радянської Соціалістичної Республіки [7].

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року передбачав норми, що встановлюють відповідальність за посягання на культурні цінності. Визначалась злочинною контрабанда (кваліфікований вид — незаконне вивезення або ввезення історичної і культурної спадщини), встановлювалась кримінальна відповідальність за приховування колекцій пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації і обліку або передачі в державне сховище. Кримінальний кодекс, як і більшість інших правових актів, характеризувався слабкою правою охороною культурних цінностей. Існуючі законодавчі акти носили класовий характер і метою своєю мали вирішення політичних питань. Власниками предметів, що мали культурну або історичну цінність, були, як правило, представники інтелігенції, буржуазії і інших імущих класів, таким чином суб'єктами вказаних злочинів, як правило, були представники перерахованих вище класів. Крім того, пробілом кримінального законодавства УРСР була відсутність закріплена інших видів посягань на культурні цінності, а саме: розкрадання, знищення або пошкодження тощо. Більша частина вже наявних і нововиданих правових документів, що регулювали відносини в сфері культурної спадщини, виявилася малоекспективною і найчастіше носила декларативний характер.

8 червня 1927 року був прийнятий новий Кримінальний кодекс УРСР і введений у дію відповідно постановою ВЦВК на усій території УРСР із 1 липня 1927 року. За текстом він також був близький до прийнятого 26 жовтня 1926 року Кримінального кодексу РРФСР [8].

У ньому містилася лише одна норма, що охороняла пам'ятники історії і культури від злочинних посягань, яка полягала в приховуванні колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища. Порушення даної кримінально-правової заборони передбачало покарання у виді виправних робіт на строк до трьох місяців з конфіскацією приховуваного майна. Інші посягання на культурні цінності передбачали кримінальну відповідальність у загальному порядку.

Фактично ніяких серйозних змін в області кримінально-правової охорони не спостерігалося до моменту прийняття у 1958 році Верховною Радою СРСР Основ кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік. На їх основі 28 грудня 1960 року було прийнято КК УРСР, який було введено в дію з 1 квітня 1961 року [9].

У даному Кодексі була декриміналізована норма, яка полягала в приховуванні колекцій і пам'ятників старовини і мистецтва, що підлягають реєстрації, обліку або передачі в державні сховища і введена зовсім нова — знищення або пошкодження пам'ятників історії і культури (ст. 207). Незважаючи на деяку однобокість у правотворчості (полягала в тім, що серед кримінально-правових засобів, які забезпечували використання і схоронність культурної спадщини, були закріплені тільки засоби боротьби з неналежним поводженням з ними), дана кримінально-правова норма мала і свій позитивний вплив на розвиток законодавства в досліджуваній області. Більш чітке визначення одержав предмет злочинного посягання, сформульований як “пам'ятники історії і культури”. Дано термінологія збереглася дотепер і застосовується в різних правових документах.

5 квітня 2001 року було прийнято Кримінальний кодекс України, стаття 298 якого передбачала кримінальну відповідальність за нищення, руйнування чи пускання пам'яток історії і культури [10, 196]. Предметом цього злочину виступали пам'ятки історії і культури, взяті під охорону держави. Частина 2 цієї статті передбачала в якості предмета злочину — об'єкти, які є особливою історичною або культурною цінністю.

Прийняття 18 березня 2004 року Верховною Радою України Закону “Про охорону археологічної спадщини” [11] суттєво змінило ст. 298 КК України. Змінилася назва статті, яка тепер звучала як “знищення, руйнування або пошкодження пам’яток — об’єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам’ятці”. І відповідно змінився зміст норми.

По-перше, зміни відбулися в об’єктивній стороні:

— нищення було замінено на знищення, це означало, що законодавець вказує на закінченість цього процесу, на матеріальний склад злочину;

— псування було замінено на пошкодження, тобто законодавець застосував та-кий термін, який є традиційним для кримінального законодавства і більш зрозумі-лим для юридичної спільноти.

По-друге, у відповідності до чинного пам’яtkохоронного законодавства за-містъ невизначених понять “пам’яtkи історії і культури”, “об’єкти, які є особливою історичною або культурною цінністю” було введено юридично обґрунтовані, зако-нодавчо закріплені поняття “пам’яtkа — об’єкт культурної спадщини”, “пам’яtkа національного значення”, “об’єкт археологічної спадщини”, що виключає можли-вість широкого, необґрунтованого тлумачення предмета злочину.

По-третє, частина 3 статті доповнювалася положенням про кримінальну від-повіданість за діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, що походять із об’єктів археологічної спадщини.

Такими змінами і доповненнями законодавець забезпечив чітке виконання зав-дання по створенню актуальної нормативно-правової бази з охорони, збереження, дослідження культурної спадщини на кримінально-правовому рівні.

Таким чином, вся історія становлення системи кримінально-правової охорони културних цінностей вимагала утворення такого механізму прийняття і реалізації відповідних норм, який міг би збалансувати часто протилежні підходи і погляди на културну спадщину, на методи її збереження.

Література

1. Уложение о наказаниях, уголовных и исправительных (издание 1885 г.). — Екатеринослав: Типография Артели Екат. раб. печат. дела, 1909. — 570 с.
2. Уголовное уложение, высочайше утвержжд. 22 марта 1903 г. — СПб.: Изд. Гос. канцелярии, 1903. — 284 с.
3. Российское законодательство X—XX в: В 9 т. / [Под общ. ред. О. И. Чистякова]. — М: Юрид. лит., 1984. — Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократических революций. — 352 с.
4. Гаврилов Б. “Надлежит вам беречь...”/Б. Гаврилов//История.— № 38 (710). — 8—15.10.2003.— С. 3—5.
5. П. А. Столыпин. Программа реформ: документы и материалы : в 2 т. / Рос. гос. ист. архив; под общ. ред. П. А. Пожигайлова. — М.: РОССПЭН, 2003 — Т. 1. — 2003. — 763 с.
6. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: Курс лекцій / Коржанський Микола Йосипович — К.: Аміка, 2001. — 432 с.
7. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922. — Х.: Издание Наркомюста УССР, 1922.
8. Кримінальний кодекс УСРР в редакції 8 червня 1927 р. — Х.: Юридичне вид-во Наркомюсту УСРР, 1927. — 38 с.
9. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Александров Ю. В., Андрушко П. П., Андрусив Г. В. и др.]; отв. ред. Яценко С. С., Шакун В. И. — К.: Правові джерела, 1998. — 1085 с.
10. Кримінальний кодекс України: Офіц. видання. — К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. — 336 с.
11. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1626 // Відо-мості Верховної Ради України. — 2004. — № 26. — ст. 361.

Б. Н. Одайник, соискатель

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ В ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ПРАВА

PE3HOME

Статья посвящена исследованию истории развития отечественного уголовного законодательства об ответственности за уничтожение, разрушение или повреждение памятников — объектов культурного наследия. Определены основные этапы эволюции этого состава преступления.

Ключевые слова: история уголовного права Украины, уничтожение, разрушение или повреждение памятников — объектов культурного наследия.